

Նոր շրջան III տարի

Հրատ. XV տարի

ՄՈՒՐՃ

ԳՐԱԿԱՆ, ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

№ 1

ՅՈՒՆՈՒԱՐ

1903

ԹԻՖԼԻՍ

Արագատիպ Մ. Մարտիրոսյանցի:

Մեքսիկյան փողոց, № 31.

ԱՅՈՒԳՎԱԾ Է
1952 թ.

Հրանուշ Թովյանի «Հայ կնոջ ձայնը» հոդվածը
վերահրատարակվում է Սոցիոսկոպ ՀԿ-ի կողմից՝ բնօրինակի
ուղղագրությանը՝ վերցված *Մուրճ* ամսագրի 1903թ. թիվ 1 և 2 համարներից

ՀԱՅ ԿՆՈՋ ՁԱՅՆԸ

I

Կեանքը կռիւ է, գոյութեան կռիւ:

Ինչպէս ամեն մի կենդանի արարած, նոյնպէս և մարդը չի կարող ապրել առանց սնունդի: Ահա հէնց այդ պատճառով էլ ապրուստ ձեռք բերելու հարցը շատ մեծ դեր է խաղում մարդկային կեանքում¹:

Բոլոր կենդանիների մէջ, շատ քիչ բացառութեամբ, էզը անկախ է արուից կերակուր ձարելու հարցում: Իսկ մարդկային կեանքում մի սեռը տնտեսական կախում ունի միւսից և այս յարաբերութիւնը միացած է սեռական յարաբերութեան հետ: Կնոջ տնտեսական դրութիւնը կախուած է տղամարդուց: Բացառութիւն չեն կազմում նոյն իսկ վայրենի ցեղերի կանայք և գեղջկուհիները, որոնք տղամարդու հետ գրեթէ հաւասար չափով ֆիզիկապէս աշխատում են:

Ներկայումս ամբողջ աշխարհի տնտեսական գործունէութիւնը կենտրոնացած է բացառապէս տղամարդկանց ձեռքում:

Տղամարդը ձեռք է բերում հարստութիւն, իսկ կինը գործադրում է: Տղամարդը որսորդութիւն ու ձկնորսութիւն է անում, անասուններ է պահում, հող է մշակում, արհեստներով ու վաճառականութեամբ է պարապում, իսկ կի՛նը... Նա վայելում է դրանցից ստացած բարիքները:

Իսկ ի՞նչ է տալիս կինը իր վայելած տնտեսական բարիքների փոխարէն:

Գուցէ ասողներ լինին, թէ ոչինչ տալու չէ, որովհետեւ իր ամուսնու ընկերն է: Շատ լաւ: Բայց չէ՞ որ մէկի հետ ընկերանալ - կը նշանակէ նրա գործակիցը դառնալ: Ի՞նչ ընկեր է կինը իր ամուսնու համար, երբ չէ կարող նրա պարապմունքներին խառնուել, նրա գործերի մէջ իր բաժին կապիտալը, գիտութիւնն ու աշխատանքը մտցնել:

Եթէ կինը ամուսնու գործակիցը չէ հանդիսանում, հապա էլ ի՞նչ իրաւունքով է նա ստանում նրանից իր կերակուրը, հագուստն ու բնակարանը:

Կան կարծողներ, թէ նա այդ բաները ստանում է իր կատարած տնային աշխատանքի փոխարէն:

Եթէ այդպէս լինէր, այն ժամանակ իւրանչիւր կին որպէս տնային աշխատանք կատարող պիտի ստանար միմիայն այնքան, որքան որ ստանում է մի խոհարար, աղախին, ծծմայր և այլն: Բայց իրականութիւնը հակառակն է ցոյց տալիս: Թէն կանանց տնային աշխատանքը

¹ Աչքի առաջ ենք ունեցել գլխաւորապէս հռչակաւոր ամերիկացի կին գրող Շարլօտտա Ստետսօնի յայտնի աշխատութիւնը, որը արդէն թարգմանուած է գրեթէ բոլոր եւրոպական լեզուներով - (ի միջի այլոց և ռուսերէն “Женщины и экономическое отношение” վերնագրով): Բացի դրանից օգտուել ենք նաև մի քանի գերմանակն աղբիւրներից, այն է՝ A. Bebel - “Die Frau”, H. Lange und S. Bäumer - “Handbuch der Frauenbewegung”, E. Lüders - “Stand der deutschen Frauenbewegung” և այլն:

տնտեսական մեծ արժեք ունի, բայց այդ արժեքը որոշ չափ չ'ունի, այդ աշխատանքը գնահատող չը կայ: Աւելի շատ աշխատող ու տանջող աղքատ կիներ աւելի քիչ է ստանում, աւելի քիչ է վայելում, քան թէ հարուստի կիներ, որը առանց ոչինչ անելու հազարներ է շարժում զարդերի ու զանազան պաճուճանքների համար:

Այդպէս ուրեմն, կնոջ տնային աշխատանքը տնտեսական փոխարինութեան մէջ իր արժանի գնահատութիւնը չի ստանում և եթէ ստանար էլ, այն ժամանակ բոլոր կանայք տնային ծառաների աստիճանին կը հասնէին:

Ճիշտ է՝ կիներ իր տնային աշխատանքով նպաստում է տղամարդուն աւելի շատ հարստութիւն, աւելի շատ տնտեսական բարիքներ ձեռք բերելուն, այնուամենայնիւ նա չ'ունի մարդավայել ազատութիւն, չ'ունի տնտեսական անկախութիւն: Այդ տեսակէտից նրա դրութիւնը շատ քշով է տարբերում ընտանի կենդանիների դրութիւնից:

Շատերը կարծում են, թէ կիներ իրաւունք ունի ամուսնուց ապրուստի միջոցներ ստանալու որպէս մայր:

Եթէ այդպէս է, եթէ մայրութիւնը մի պարտականութիւն է, որի փոխարէն կիներ հագուստ և ուտելիք է ստանում, այն ժամանակ ով շատ երեխաներ է ծնում, նա աւելի շատ բարիքներ պիտի ստանար, իսկ անզաւակ կիներ միշտ պիտի մնար դատարկաձեռն, առանց ապրուստի միջոցների:

Բայց չէ՞ որ դա ծիծաղելի է, չէ՞ որ կեանքում այդ տեսակ փաստեր բոլորովին չը կան: Ընդհակառակը կարելի է յիշել բազմաթիւ օրինակներ, երբ անզաւակ կիներ աւելի հարուստ է, աւելի բարիքներ է վայելում, քան բազմաթիւ երեխաների տէր կիներ: Ուրեմն մայրական կոչումն էլ ոչ մի կապ չ'ունի կնոջ տնտեսական դրութեան հետ:

Գուցէ դրա հակառակ ասողներ լինեն, թէ մայրական պարտականութիւնները զրկում են կնոջը անկախ կերպով կերակուր ձեռք բերելու հնարաւորութիւնից, ուստի և նա իրաւունք ունի ամուսնուց ստանալու ապրուստի միջոցները:

Բայց մի՞ թէ դա ճիշտ է, մի՞ թէ կիներ մայր դառնալով՝ կորցնում է իր ոյժերը, մի՞ թէ նա այլ ևս չի կարողանում կառավարել իր ուղեղն ու մարմինը, իր խելքն ու ընունակութիւնները:

Ոչ: Իրականութեան մէջ այդպէս չէ: Մայր-կիներ երբեմն աւելի շատ է աշխատում, աւելի շատ է տանջւում, քան թէ տղամարդը: Նա աշխատում է յաճախ ոչ միայն իր երեխաների, այլ և իր ամուսնու, մօր, քրոջ, ազգականների համար:

Վայրենի մայրը ծանրութիւններ է կրում և գերիի պարտականութիւններ է կատարում իր ցեղի մէջ: Գեղջկուհի մայրը աշխատում է դաշտում, իսկ բանտրի կիներ - տանը, կամ գործարանում: Սրանցից շատերը ոչ միայն ծնում և մեծացնում են իրանց զաւակներին, այլ և կողմնակի աշխատանքով կերակրում են նրանց:

Սրանից պարզ երևում է, որ կիներ մայր դառնալով՝ չէ դադարում աշխատել և՛ ուրիշ ասպարէզներում:

Այո՛, նա միշտ էլ ձգտում է անկախ աշխատանքի. բայց նրա առաջ արգելքներ են դնում պատճառ բերելով այն հանգամանքը, թէ մայրը չէ կարող աշխատել և չը պէտք է աշխատէ:

Եթէ հիմնաւոր լինէր այդ պատճառաբանութիւնը, այն ժամանակ ամբողջ մարդկութիւնը պէտք է բաժանուէր երկու դասակարգի - կանայք, որոնք բացի մայր լինելուց և երեխաների

մասին հոգ տանելուց ուրիշ ոչինչ չը պետք է անելին, և տղամարդիկ, որոնք պետք է մնացած բոլոր գործերը կատարելին և բացի դրանից կանանց վրայ էլ հոգ տանելին:

Բայց այդպիսի բան չը կայ և չէ էլ կարող լինել, որովհետև կինը աշխատում է մինչև մայր դառնալը, աշխատում է մայր դառնալուց յետոյ էլ: Մայրական աշխատանքը մարդկային կեանքում միշտ էլ աչքի ընկնող գործօն է եղել:

Մայրը միևնույն ժամանակ աշխատաւոր է, բայց դժբախտաբար նրա աշխատանքը չ'ունի այնպիսի յատկութիւն, որը ազդէր նրա տնտեսական դրութեան վրայ:

Կար ժամանակ, երբ մարդ-արարածն էլ իր զագանութեամբ և վայրենութեամբ չէր զանազանում միւս կենդանիներից: Թէ տղամարդիկ և թէ կանայք միասին թափառում էին անտառից-անտառ, դաշտից – դաշտ, գետից-գետ և իրանց համար կերակուր որոնում:

Տղամարդիկ կանանցից տարբերւում էին միմիայն իրանց պատերազմասէր բնաւորութեամբ: Բուլեւալէս կնոջը տէր դառնալու համար նրանք մենամարտում էին իրար հետ, իսկ կանայք նստում, հանդիսատես էին լինում դրան և վերջը անձնատուր լինում յաղթողին:

Բայց վերջապէս վայրենի մարդն սկսեց հասկանալ, որ իրան աւելի հեշտ ու յարմար է միանգամից տէր լինել էգին՝ կնոջը, քան թէ ամեն անգամ նրա համար կուել և կեանքը վտանգի ենթարկել: Ահա այդ ժամանակուանից սկիզբն առաւ մշտական կին ունենալու սովորութիւնը:

Այդպիսով կինը կամաց-կամաց գրկուեց իր ազատութիւնից, իսկ տղամարդը իբրև ամուսին և հայր սկսեց խնամք տանել թէ կնոջ և թէ երեխաների մասին:

Կեանքի այդ նոր պայմանները հետզհետէ ձևափոխեցին կնոջը: Նա կորցրեց իր արագաշարժութիւնն ու ոյժը, որոնք նրան անհրաժեշտ էին կերակուր ձեռք բերելիս: Այժմ նրան թոյլ չեն տալիս առաջուայ նման ազատ թափառել, ապրուստ որոնել: Այդ բոլորը միայն տղամարդու գործը դարձաւ: Դրա փոխարէն կինը ձեռք բերաւ այնպիսի նոր յատկութիւններ, որոնց շնորհիւ կարողանում էր գրաւել և իր մօտ պահել տղամարդուն: Արտաքին գեղեցկութիւնը դարձաւ նրա ամենագլխաւոր զենքը:

Հէնց մեր օրերումն էլ միևնույն բանն է կատարւում: Կանանց դիրքն ու տնտեսական վիճակը շատ սերտ կերպով կապուած են հակառակ սեռին գրաւելու ընդունակութեան հետ: Ահա այդպիսի պայմաններն էին, որ ժամանակի ընթացքում հետզհետէ հեռացրին կնոջը գործունէութեան շատ ու շատ ասպարէզներէ, որ կամաց կամաց սահմանափակեցին նրա ազատութիւնը:

Կնոջ ազատութեան սահմանափակումը հետզհետէ սահմանափակեց նաև նրա մտաւոր աշխարհը: Եւ դա շատ բնական էր:

Մեզ շրջապատող միատեսակ շրջանը – միևնույն առարկաները, ձևերը, գոյները, ձայները դարձնում են կեանքը տաղտկալի և մեռելային: Քանի լայնանում է այդ շրջանը, այնքան էլ մարդու զարգացումը բազմակողմանի է դառնում:

Դժբախտաբար կինը գուրկ է այդ տեսակ բազմակողմանի կեանքից: Փակուելով տան չորս պատերի մէջ, նա գրկուել է շատ ու շատ տպաւորութիւններից, բազմակողմանիութիւնից, մտաւոր լայն զարգացումից:

Եթե օգնութեան չը գար ժառանգականութեան անխախտելի օրէնքը, այսինքն եթէ հայրը իր յատկութիւնները չը տար աղջկան, իսկ մայրը որդուն, այն ժամանակ կ'իներ բոլորովին կը զրկուէր իր կամքից և ինքնուրոյնութիւնից:

Դժբախտաբար կնոջ իրաւունքների սահմանափակումը սկսում է հէնց մանկութիւնից: Մենք տարբեր ձևով ենք դաստիարակում մեր տղաներին և աղջիկներին և դրանով դեռ մատաղ հասակից նրանց մէջ զարգացնում ենք սեռական հակումները՝ ի վնաս մարդկային բարձր արժանիքների:

Մենք պատանիներին շատ իրաւունքներ ենք տալիս, իսկ նոյն հասակի օրիորդներին քիչ:

Երիտասարդների առաջ բաց է մի ամբողջ աշխարհ, գործունէութեան մի լայն ասպարէզ: Նա կարող է իր բոլոր ուժերը գործադրել և սխալուած դէպքում մի քանի անգամ իր պարապմունքի տեսակն ու եղանակը փոփոխել: Եթէ մի գործ չը յաջողուի, նա կարող է մէկ ուրիշ գործ սկսել: Սի խօսքով նա կարող է այնպէս լինել, ինչպէս ուզում է, այն անել, ինչ որ ցանկանում է:

Իսկ օրիորդը... Նա ազատ չէ, նա անկարող է իր ցանկութիւնն իրագործել: Նրա դիրքը հասարակութեան մէջ որոշւում է «ամուսնական մատանու» հետ միասին: Առանց ամուսնութեան նրա կեանքը կորած է, օրը խաւարած...

Այդպիսի դրութիւնը ստիպում է նրան հետզհետէ մոռանալ մարդկային բարձր պարտականութիւնները և աւելի ու աւելի զարգացնել սեռական հակումները:

Վերցնենք կանանց կորսետը, փորձենք հագցնել տղամարդուն կամ մի այնպիսի կնոջ, որ բոլորովին նրան չէ գործածել, այն ժամանակ նրանք կը զգան մկանների ճնշում, ցաւ, ծանրութիւն և նրանք բարկութեամբ կը բացականչեն. «ի՞նչպէս կարելի է մի այդպիսի բան հագնել»:

Իսկ մշտապէս կորսետ գործածող կ'իներ այնպէս վարժուած է լինում յիշեալ ճնշումներին, որ իրան վատ կը զգայ առանց կորսետի:

Հէնց այդ միևնոյն երևոյթը նկատուում է և հասարակական կեանքում:

Երբ մենք ապրում ենք այնպիսի պայմաններում, որոնք իրանց գոյութիւնն ստացել են շատ հին ժամանակներից և որոնք մեզ վրայ ազդում են հէնց ծնուած օրից, մենք վարժուում ենք դրանց և ուշադրութիւն չենք դարձնում դրանց վրայ: Սակայն անհատներ են գտնուում, որոնք չեն կարողանում ընտելանալ այդ սովորական կարգերին, զգում են նրանց անյարմարութիւնը և ձգտում ազատուել դրանցից:

Այդ միևնոյնը կարելի է ասել նաև կանանց հարցի վերաբերմամբ: Ներկայումս կանայք ճնշուած ու զրկուած են ազատութիւնից, բայց շատ քչերն են խոստովանում այդ բանը:

Տղաները հէնց փոքր հասակից ծրագիրներ են կազմում, թէ ապագայում ի՞նչ պիտի անեն, ի՞նչ գործով պիտի պարապեն: Իսկ աղջիկները դրա փոխարէն մտածում են, թէ ի՞նչպէս պիտի ամուսնանան և ու՞մ հետ պիտի ամուսնանան:

Ամուսնութիւնը կնոջ միակ նպատակն է: Չէ՞ որ նա դրա համար է ծնուել, կրթուել և ՚ի ցոյց դրուել: Ամուսնութիւնը նրա գոյութեան միակ միջոցն է, ուստի նա պիտի աշխատէ շուտով ձեռք բերել այդ միջոցը, շուտով ամուսնանալ: Բայց նա այդ ուղղութեամբ էլ համարձակ քայլ անելու իրաւունք չունի: Նա պիտի նստէ ու սպասէ, մինչև որ բախտը ժպտայ և նրա

համար ամուսնության դուռ բանայ:

Երևակայեցէք հասած օրիորդի նեարդային լարուած դրութիւնը, երբ նրա ապագան կախուած է մի բարեյաջող հանգամանքից և երբ նա տեսնում է, որ այդ հանգամանքը չէ գալիս, իսկ ինքը իր կողմից ոչ մի քայլ անել չէ կարող: Մինչև վերջը նա պիտի համբերութեամբ ու պարկեշտութեամբ սպասէ...

Իսկ վե՞րջը: Այն, որ եթէ նրան չը յաջողուի մի ամուսին ճարել, այն ժամանակ նրա վրայ վատ աչքով կը նայեն, նա ծաղրի ու արհամարհանքի առարկայ կը դառնայ և «պառաւած աղջիկների» շարքը կը դասուի:

Մի՞թէ դատապարտելի չէ հասարակութեան այդպիսի վերաբերմունքը:

Սակայն դրա պատճառը հասկանալու համար հարկաւոր է աչքի առաջ ունենալ մարդկանց տնտեսական-սեռական յարաբերութիւնները:

Սովորաբար ամուսնութիւնը թէև տալիս է կնոջը ապրուստի միջոց, բայց դա այն արդար աշխատանքի վարձը չէ, որ ամեն մի մարդ առանց ամաչելու կարող է ստանալ, կարող է պահանջել: Ո՛չ, դա մի տեսակ բարերարութիւն է կնոջ սեռական յատկութիւնների փոխարէն: Այդտեղ կինը ներկայանում է իբրև «էգ» և ո՛չ իբրև մայր:

Ո՛րքան ամօթալի է այդ փաստը: Ո՛չ մի կրթուած կին չը պիտի համաձայնի այդպիսի ամուսնութեան, որովհետև դա իսկական ամուսնութիւն չէ, այլ մի կեղծ դրութիւն, մի անպատուաբեր մուրացկանութիւն:

Քանի որ կինը իրան բացառապէս «էգի» տեղ է դնում և աշխատում է զարգացնել իր սեռական գրաւչութիւնը, քանի որ նրա ամուսնութիւնը այդ հանգամանքից է կախուած, ուստի ամուսին չը գտնելու անաջող դէպքը մի փաստ է, որ կինը սեռական գրաւչութիւնից զուրկ է: Եւ որովհետև նա բացի տնային հասարակ ծառայութիւնից ուրիշ ոչինչ չէ կարող անել, ուստի բնական է, որ նրան պիտի արհամարհեն իբրև ձրիակերի, իբրև մի անպետք արարածի:

Ի՞նչ արժէք կարող է ունենալ այն անհատը, որ չէ կարողանում կատարել մինչև անգամ այն ֆունկցիաները, որոնց համար նա ծնուած է, որոնց համար նա ապրելու է...

Գիւղերում, որտեղ կինը բացի սեռական արժէքից ունի նաև տնտեսական արժէք, ամուսնութիւնները շատ վաղ են կատարուում: Գիւղացին ամուսնանալով ձեռք է բերում օգնական – աշխատաւոր: Իսկ քաղաքներում բոլորովին հակառակ է լինում:

Քաղաքացի երիտասարդը, որ պարապում է արհեստով կամ վաճառականութեամբ, չէ կարող շուտ ամուսնանալ, որովհետև նրա ապագայ կինը բացի կին և մայր լինելուց (իհարկէ, քանի երիտասարդ ու առողջ է) ուրիշ արժէք չ'ունի. նա լինելու է միայն սպառող: Դրա համար էլ երիտասարդը պիտի յետաձգէ իր ամուսնութիւնը, մինչև որ նրա միջոցները բաւարար լինեն այդ կեանքի համար:

Գլխաւորապէս դրանով պետք է բացատրել այն իրողութիւնը, որ շատ տեղերում տարեց–տարի պակասում է ամուսնութիւնների թիւը: Այսպէս օրինակ, Ֆրանսիայում ամուսնութիւններ տեղի են ունեցել.

1886 թ. – 283, 208
 1887 թ. – 277, 060
 1888 թ. – 276, 848
 1889 թ. – 272, 934
 1890 թ. – 269, 332

Նոյնաման փաստեր գոյություն ունեն և՛ ուրիշ երկրներում: Վիճակագրական տեղեկությունները ցոյց են տալիս, որ իւրաքանչիւր 10,000 հոգուց ամուսնացել են.

	Անգլիայում	Աւստրիայում	Իտալիայում	Հոլլանդիայում	Բելգիայում	Դանիայում	Զուիցերիայում
873 թ.	176	188	159	171	156	162	152
1874 թ.	170	181	153	168	152	164	166
1875 թ.	167	171	168	167	145	170	179
1876 թ.	166	165	163	165	142	171	162
1877 թ.	157	150	154	162	149	161	157
1878 թ.	152	152	142	155	135	148	147
1879 թ.	144	155	150	153	136	147	138
1880 թ.	149	152	140	150	141	152	137
1881 թ.	151	160	162	146	142	156	136
1882 թ.	155	164	157	143	140	154	135
1883 թ.	154	157	161	142	136	154	136
1884 թ.	151	157	164	144	136	156	136
1885 թ.	144	152	158	139	136	151	138
1886 թ.	141	155	158	139	134	142	137
Միջին թուով	156	161	156	153	141	156	147

Այս աղիւսակը պարզ ցոյց է տալիս, որ բոլոր երկրներում էլ ամուսնությունների թիւը ընդհանուր առմամբ պակասել է:

Այդ իրողութիւնը մի մեծ չարիք է թէ՛ հասարակական և թէ՛ բարոյական տեսակէտից: Այդ չարիքն է, որ բազմաթիւ երիտասարդների մղում է դէպի անառակ կեանքը: Ամուսնանալու հնարաւորութիւն չ'ունենալով՝ նրանք սկսում են անառակութեան միջոցով յագուրդ տալ իրանց սեռական պահանջներին:

Աննպաստ հասարակական-տնտեսական պայմաններն են, որ շատ կանանց գցում են անառակութեան գիրկը: Նրանք պոռնիկ են դառնում, որպէսզի ապրել կարողանան, որպէսզի օրական հաց ձեռք բերել կարողանան:

Դժբախտաբար այդ պայմանները տարեց-տարի վատթարանում են, ուստի պոռնիկների թիւն էլ աւելանում է: Այսպէս օրինակ, միայն Բերլինում այդ թիւը հասել է.

1886 թ. – 3006-ի
1887 թ. – 3063-ի
1887 թ. – 3392-ի
1889 թ. – 2703-ի
1890 թ. – 4039-ի

Ի հարկէ դատապարտելի է ապրուստի այդ միջոցը. բայց չէ՞ որ հասարակութիւնն ինքն է մեղաւորը այդ բանում: Ինչո՞ւ է նա ճնշում ազատութիւնը, ինչո՞ւ բաց չէ անում կանանց առաջ գործունէութեան բոլոր ասպարէզները:

Մենք պախարակում ենք այն կանանց վարմունքը, որոնք սեռական ֆունկցիաները ապրուստի միջոց են դարձրել, բայց մի թե միևնոյն բանը չի կատարում ամուսնական կեանքում: Մի թե սեռական յատկութիւնների համար չէ, որ տղամարդը կերակրում է կնոջը: Այդ երկու աստիճանների տարբերութիւնը շատ չնչին է:

Տնտեսական պայմանների և հասարակական կարծիքի ազդեցութեան տակ օրիորդներն աշխատում են շուտ ամուսնանալ և դրանով որոշ դիրք ստեղծել: Ժամանակի հոսանքը հետզհետէ ծանրացնում է կանանց տնտեսական վիճակը. նրանք շատ անգամ ստիպուած են լինում ամուսնանալ միմիայն «հացի խնդրի» համար, առանց ուշք դարձնելու փեսայացուի մտաւոր ու բարոյական յատկութիւնների վրայ, առանց խիստ ընտրութիւն անելու: Հէնց այդ պատճառով էլ տարեց-տարի աւելանում է դժբախտ ամուսնութիւնների ու ապահարգանքների թիւը:

Այսպէս օրինակ, Ֆրանսիայում կատարուել են.

1884 թ. – 1657 ապահարգանի դէպք		
1885 թ. – 2477	»	»
1886 թ. – 2950	»	»
1887 թ. – 3636	»	»
1888 թ. – 4708	»	»
1889 թ. – 4786	»	»
1890 թ. – 5457	»	»

Անգլիայում 1867 թ. իւրաքանչիւր 1378 ամուսնութեան մէջ միայն մի ապահարգան էր գալիս, 1877 թ. – 2, 1886 թ. – 3: Միացեալ-Նահանգներում ապահարգանի թիւը հասնում էր.

1867 թ. – 9937-ի
իսկ 1886 թ. – 25, 535-ի

Գերմանիայում էլ զգալի չափով մեծացել է ապահարգանքների թիւը: Այդտեղ ապահարգանի դիմել են.

1881-85 թ. - իւրաքանչիւր 1430 ամուսնական զոյգից 1-ը:

1886 թ. -	»	1283	»	»	»
1887 թ. -	»	1237	»	»	»
1888 թ. -	»	1179	»	»	»

Եթէ համեմատելու լինենք զանազան երկրների վիճակագրական տեղեկութիւնները, այն ժամանակ կը գանք այն եզրակացութեան, որ ամենից շատ ամուսնալուծութեան դէպքեր են եղել այն երկրներում, որտեղ օրինական խստութիւնները համեմատաբար թեթեւ են, որտեղ կնոջ տնտեսական վիճակը ուրիշ տեղերի համեմատութեամբ աւելի անկախ է: Եւ դա շատ բնական է: Տնտեսական անկախութիւն չ'ունեցող կինը չէ կարող ապահարգանի մասին մտածել: Նա դժբախտ ամուսնութեան լծի տակ պիտի տանջուի անվերջ, կեղծիքով, կողմնակի ճանապարհներով պիտի աշխատէ թեթևացնել իւր թշուառութիւնը, մինչև որ վրայ հասնի մահը և վերջ դնէ այդ ամենին:

Եթէ քիչ խորը մտածենք այդ դառն իրականութեան մասին, այն ժամանակ կը հասկանանք, թէ քանի՜-քանի՜ հարուածներ է հասցնում այդպիսի ամուսնութիւնը ընտանեկան սրբութեանը, թէ ո՛րքան թունաւոր է նա մատաղ սերնդի համար:

Բայց ինչեր չէ անում տնտեսական կարիքը: Բաբելոնի Բահադ տաճարում ջահիլ աղջիկները անառակութեամբ պարապելով էին ձեռք բերում իրանց օժիտը: Չը նայելով որ այդ բանը թէ ֆիզիկական և թէ բարոյական մեծ վնասներ էր հասցնում նրանց, բայց այնուամենայնիւ նրանք իրանց արածը օրինաւոր էին համարում: Ինչո՞ւ: Որովհետև ամուսնանալու համար օժիտ էր հարկաւոր, իսկ այդ բանը նրանք ուրիշ ճանապարհով ձեռք բերել չէին կարողանում:

Մենք պախարակում ենք այն օրիորդներին, որոնք ամուսնանում են փողի համար, բայց ներողամիտ ենք դէպի այն կինը, որը դատարկում է իր ամուսնու գրպանը, որը հարիւրներ ու հազարներ է ծախսում զարդ ու պաճուճանքի համար: Մի՞թէ հակասութիւն չէ դա:

Մենք գիտենք, որ սերը մի բարձր զգացմունք է, որ ոչ մի կապ չ'ունի նիւթական հաշիւների հետ, բայց հաշտ աչքով ենք նայում, երբ մարդիկ սիրոյ քողի տակ ծածկում են այդպիսի հաշիւները: Մի՞թէ դատապարտելի չէ դա...

Մենք կանանց փակել ենք տան չորս պատերի մէջ, պատնէշ ենք բարձրացրել նրանց ազատ գործունէութեան առաջ, բայց միևնոյն ժամանակ զանգատում ենք, թէ նրանք տղամարդու նման չեն առաջադիմում, թէ նրանք թոյլ արարածներ են... Մի՞թէ անարդարութիւն չէ դա:

Այո՛, անարդարութիւն է, բայց նա այնքան յաճախ է կրկնուել, որ արդէն սովորական երևոյթների շարքն է անցել և աննկատելի դարձել:

Մինչև երեխան լաց չը լինի – մայրը ծիծ չի տալ, ասում է առածը: Եւ դա շատ ճիշտ է կանանց վերաբերմամբ. նրանք ճնշուած են և իրաւագուրկ: Նրանց հարկաւոր է ազատութիւն ու տնտեսական անկախութիւն: Բայց այդ բոլորը ձեռք բերել կարելի է միայն անդուլ ջանքերով, անվհատ գործունէութեամբ:

Ուրեմն, ամեն մի կին հենց իւր շահերի տեսակէտից պիտի աշխատէ մասնակցել այդ գործունէութեանը, պիտի ջերմ հետաքրքրութիւն ցոյց տայ դէպի կանանց շարժումը:

II

Շատերը աշխատում են հաստատել, թե կնոջ ոչ-անկախ տնտեսական դրությունը մեծ օգուտ է բերում մայրությանը, որովհետև այդ դրության մեջ կինը աւելի մասնագիտօրէն է վերաբերում դէպի իր կոչումը: Բայց դա սխալ կարծիք է, մայրությունը դրանից ոչ մի օգուտ չէ ստանում: Նոյն իսկ չափազանցություն չի լինի, եթէ ասենք, թէ այդպիսի դրությունը ընդհակառակը վնասում է մայրությանը, որովհետև մեծ մասամբ դրա հետևանքներն են վաղաժամ ծնունդները և երեխաների մահուան թւի աստիճանաբար մեծանալը:

Կար ժամանակ, երբ կինը գնահատում էր իր երեխաների քանակով. քանի շատ երեխաներ ունենար կինը, այնքան բարձր էին գնահատում նրան: Բայց երբ զարգացաւ արդիւնագործությունը, և դժուարացան կեանքի պայմանները, հայրը այլևս չէր ուրախանում իր երեխաների թւով: Այդ պատճառով աղքատ դասակարգի մէջ առաջ է եկել սակաւաթիւ երեխաներ ունենալու հակում: Բայց հարուստ կանայք էլ յետ չեն մնում այդ հակումից:

Չ'ունենալով ոչ մի աշխատանք, շատ անգամ նոյն իսկ տնային ո՛չ մի զբաղմունք, հարուստ կանայք ձգտում են գոնէ արտաքին գեղեցկութեամբ փայլել: Իսկ ճշմարիտ մայր լինել և միևնոյն ժամանակ արտաքին փայլը, գեղեցկությունը չը կորցնել, դա գրեթէ անկարելի բան է: Հէնց դրա համար էլ նրանք շատ անգամ աշխատում են ամուսնութեան բնական հետևանքից - մայր լինելուց խոյս տալ: Սակայն այդ միևնոյն շարժառիթները չեն, որ ստիպում են աղքատ դասակարգի կանանց էլ խոյս տալ երեխայ բերելուց: Ո՛չ, այստեղ մեծ դեր է խաղում չքաւորությունը - հացի խնդիրը:

Ի հարկէ՝ թէ հարուստ և թէ չքաւոր ընտանիքներում այդ բանը տեղի չէր ունենայ, եթէ մայրերը կանգնած լինէին իրանց կոչման բարձրութեան վրայ, եթէ ունենային ցանկալի կրթությունը, եթէ հասկանային մայրութեան վեհությունն ու մեծ պատասխանատւությունը:

Ո՛րքան բարիքներ կարող են հասցնել մարդկութեանը կրթուած մայրերը...

Ինչպէս բոլորին յայտնի է, երեխաներն աւելի մօտ են լինում իրանց մօրը, քան հօրը: Շատ երեւելի մարդիկ մինչև իրանց կեանքի վերջը մեծ պատկառանքով ու սիրով են յիշել իրանց մօր անունը:

Պատերազմի դաշտում մեռնող զինուորը յիշում է իր մօրը, ցանկանում է նրան տեսնել: Անառակ որդին իր մօր մօտ է վերադառնում, նրա գգուանքին է ապաւինում: Մայրը իր զաւակների համար մի տեսակ փարոս է թշուառութեան և տխրութեան ծովում: Նա՛ է երեխաներին սկզբնական կրթություն տուողը: Ինչ որ գիտէ, ինչ որ գգում է - այդ բոլորը նա տալիս է իր զաւակներին, ուստի չը պիտի զարմանալ, որ մեր ամենաքնքայն ու ամենախոր գգացմունքները «մայր» խօսքի շուրջն են պտտւում:

Հին ժամանակներում երեխաների ամբողջ դաստիարակությունը ընկնում էր ծնողների, մասնաւորապէս մօր վրայ: Իսկ այժմ այսպէս չէ. երեխաների դաստիարախությունը սկզբում մօր ձեռքին է, իսկ յետոյ անցնում է դպրոցներին, հասարակութեանը:

Հին ժամանակներում մայրությունը կատարւում էր որպէս մի բնագոյ, որպէս սեռական յարաբերութեան մի բնական հետևանք. իսկ ներկայումս դրա վրայ աւելացել է նաև գիտակցությունը, զարգացած խելքը:

Կենդանական ոչ մի տեսակի ժառանգները այնքան հոգատարություն և երկարատև դաստիարակություն չեն պահանջում, որքան մարդկային ժառանգները: Ո՞վ պետք է լինի այդ հոգսը քաջողը, այդ պահանջը լրացնողը. ի հարկէ՝ մայրը: Ո՞րքան մեծ է նրա դերը: Համեմատենք մօրից զրկուած երեխային մայր ունեցողի հետ: Համեմատենք երկու երեխաների, որոնցից մէկը միայն մօր հոգատարութեան տակ է, իսկ միւսը - ծառաների ու դաստիարակների և այն ժամանակ կը հասկանանք այն մեծ ոյժը, այն մեծ ազդեցութիւնը, որի անունն է «մայրութիւն»: Լաւ մայրերը կարող են աշխարհ շինել, իսկ վատերը՝ քանդել:

Արժանի՞ են արդեօք համակրութեան այն մայրերը, որոնք իրանց հանգստութեան ու զուարճութիւնների պատճառով ուրիշի խնամքին են յանձնում հարազատ զաւակներին կամ թողնում են թափառել փողոցներում, հրապարակներում առանց խնամքի ու հսկողութեան: Երբ մենք պատահում ենք մի շատ առողջ և բարոյապէս մաքուր օրիորդի կամ երիտասարդի, այդ բանը իսկոյն և եթէ վերագրում ենք հոգատար մօր ջանքերին ու դաստիարակութեանը: Իսկ ո՞վ է մեծացնում այն հազարաւոր ստոր, կեղտոտ, փչացած էակներին, որնք կատարեալ չարիք են դառնում հասարակութեան համար:

Երբ մենք խօսում ենք յայտնի մարդկանց մասին, իսկոյն յիշում ենք նրանց մայրերին: Իսկ ո՞վ է ծնում ու սնուցանում բազմաթիւ ոճրագործներին, գողերին, աւազակներին: Ի հարկէ մայրերը, դարձեալ մայրերը:

Ինչպէս էլ քննելու լինենք հարցը, կը տեսնենք, որ մայրական կոչումը շատ մեծ դեր է խաղում հասարակական կեանքում:

Բնութիւնը կին արարածին տուել է մի մեծ արտօնութիւն՝ մարդկութեան համար նոր անդամներ ծնելու և մեծացնելու արտօնութիւնը: Իսկ հասարակութիւնը այդ բանը գիտենալով հանդերձ՝ նրա գործունէութեան առաջ պատնէշներ է բարձրացրել, նրան զրկել է ազատութիւնից, անկախ դրութիւնից, նրան թոյլ չէ տալիս բարձր գիտութեան հետեւելու, իր ոյժերը կատարելագործելու: Ո՞րքան վնասակար է այդպիսի վերաբերմունքը, ո՞րքան ամօթալի:

Մեր մայրերը տգէտ են, չեն հասկանում իրանց կոչման բարձրութիւնը. իսկ ո՞վ է մեղաւոր, ո՞վ է նրան այդ դրութեան մէջ դնողը: Ի հարկէ՝ այն հասարակութիւնը, որն իր աւանդական սովորութեամբ ստիպում է կնոջը դուրս չը գալ ընտանեկան շրջանից, միշտ տղամարդու հպատակն ու ստրուկը մնալ և չը հետնել գիտութեան ու հասարակական կեանքի հոսանքին:

Կինն իր բազմակողմանի գործունէութեամբ պիտի մասնակցէ սօցիալական կեանքին, որպէս զի հասկանայ նրա լաւ ու վատ կողմերը, նրա ընթացիկ պահանջները և այդ բոլորի համեմատ սերունդ պատրաստէ, երեխաներ կրթէ ու մեծացնէ:

Այո՛, իւրաքանչիւր կին դեռ մինչև մայր դառնալը պիտի լաւ ճանաչէ կեանքը և հասկանայ իր բարձր կոչումը: Իսկ մեզանում բոլորովին հակառակն է տեղի ունենում: Մեր օրիորդները կրթում են այնպիսի պայմաններում, այնպիսի ուղղութեամբ, որ բոլորովին առնչութիւն չ'ունի մայրական պարտականութիւնների հետ: Նրանք պատրաստուում են, դաստիարակուում են միայն նրա համար, որ գրաւեն հակառակ սեռին, բաւարարութիւն տան նրանց պահանջներին: Արտաքին գեղեցկութիւնը, զարդն ու զարդարանքը նրանց աւելի է զբաղեցնում, քան ներքին գեղեցկութիւնը, քան հոգու և սրտի դաստիարակութիւնը:

Նրանք շատ բան են կարդում, շատ բան են սովորում, իսկ մայրութեան մասին - ոչինչ: Մայրական պարտականությունների հետ նրանք ծանոթանում են միայն այն ժամանակ, երբ մայր են դառնում, այսինքն երբ երեխայ են ծնում: Այս դրությունը կարելի է համեմատել այն տղամարդկանց դրության հետ, որոնք իրանց ձեռքն են առել ամբողջ ազգի պաշտպանությունը, բայց ոչ մի զենք չունեն դրա համար: Ի՞նչ կը լինէր այդ ազգի վիճակը, եթէ նրա զինուորները մինչև պատերազմի դաշտ դուրս գալը ոչ մի գաղափար չ'ունենային պատերազմի կամ զինուորական ծառայութեան մասին:

Կանանց կրթութեան ծրագրի մէջ չէ մտնում «մայրութեան» առարկան: Մինչև իսկ ամօթ է համարում աղջկան ծանօթացնել մայրական ապագայ սուրբ պարտականությունների հետ: Լռութեամբ թոյլատրում է, որ այդ բանը կատարուի այսպէս կոչուած՝ «մայրական սուրբ բնագոյով»: Իսկ կեղծ քաղաքավարութիւն, արտաքին փայլ, հաճոյախօսութիւն ու կօկետութիւն - դրանք թոյլատրելի են: Չէ՞ որ այդ միջոցներով կ'ինը կարող է գրաւել տղամարդկանց, ուրեմն էլ ինչո՞ւ ուրիշ բաների մասին մտածել: Այսպիսով հասարակութիւնը ստիպում է, որ կ'ինը միայն իւր բնագոյի միջոցով հասկանայ մայրական սուրբ պարտականությունները: Մայրական բնագոյը շատ բարձր և սուրբ զգացմունք է, բայց միայն այն չափով, ինչ չափով բնութեան ամեն մի օրէնք: Զարգացման ստոր աստիճանի վրայ կանգնած վայրենիների և կենդանիների համար բնագոյը շատ մեծ դեր է խաղում, իսկ քաղաքակիրթ հասարակութեան համար մի՞թէ ամօթ չէ, որ ստիպում է կնոջը կանգնել այդ միևնոյն աստիճանի վրայ և միմիայն բնագոյի թելադրութեամբ կատարել իր պարտականությունները:

Կ'ինը մինչև անգամ զրկուած է եղել ազատութիւնից ու լայն գործունէութիւնից, որը զարգացնում է մարդուս միտքը, ուժեղացնում է կամքը և կատարելագործում է ընդունակութիւնները: Նա շատ յետ է մնացել տղամարդուց: Ահա այդպիսով ծնող մարդկութիւնը մեծանում և կրթւում է տգէտ ու անփորձ մայրերի ձեռքով:

Բայց ամեն մի մայր՝ լինի նա տգէտ կամ գիտուն, իր սրտում թագցրած է լինում մի խոր զգացմունք, որի անունն է «մայրական սէր»:

Մայրական սէ՛ր - դա մի անսահման ոյժ է, բայց այդ ոյժը պահանջում է ղեկավար, ուղղութիւն տուող: Միայն սէրը երեխային օգուտ չէ կարող բերել, իսկ եթէ այդ սէրը միացած է գիտութեան ու ազատութեան հետ, այն ժամանակ կարող է հրաշքներ գործել:

Կ'ին-մայրը բնագոյաբար ցանկութիւն է զգում կրծքով կերակրելու իր երեխային: Շատ մայրեր այդ բանից էլ զրկուած են՝ հիւանդութեան կամ մի այլ պատճառով: Այդ միևնոյն բնագոյը ստիպում է նրան սիրել իր զաւակներին, իսկ ուրի՞շ... Ուրիշ ոչինչ: Երբ հարկաւոր է այդ զաւակին, այդ դեռափոխի՞ք էակին կրթել, կատարեալ մարդ դարձնել, այն ժամանակ անգօր է բնագոյը: Այդ տեղ անհրաժեշտ է գիտութիւն ու նախապատրաստութիւն, որոնցից գուրկ է մեր կանանց ամենամեծ մասը... Դրանց համար մայրական պարտականութիւնները կարծես վերջանում են «ծիծ տալով»: Երեխային ծծից կտրեց - ուրեմն մայրական ամենագլխաւոր պարտականութիւնից ազատուեց: Բայց չէ՞ որ կենդանիներն էլ այդպէս են վարւում: Մի՞թէ մարդը այդ միևնոյն աստիճանի վրայ է կանգնած:

Երբ տղամարդը ուզում է մի որևէ արհեստով պարապել, սկզբում նա սովորում է այդ արհեստը: Հակառակ դէպքում նա պարապ կը մնայ, հասարակութիւնը նրան գործ չի հաւատայ: Իսկ մայրութի՞ւնը... Մի՞թէ հասարակ արհեստից էլ ստոր է, որ հասարակութիւնը նրա համար ոչ մի նախապատրաստութիւն չէ պահանջում մայրերից:

Երեխաների մահացության թւի շատութիւնը, նրանց վատառողջութիւնն ու ֆիզիքական - մտաւոր անբաւարար զարգացումը ցոյց են տալիս, որ մեր մայրերը կանգնած չեն իրանց կոչման բարձրութեան վրայ:

Գուցէ ասողներ լինեն, թէ այդ բանում մեղաւորը իրանք կանայք են: Ինչու՞ չեն հասկանում իրանց կոչումը, ինչու՞ չեն կատարում իրանց պարտականութիւնները... Այո՛, կանայք էլ են մեղաւոր, բայց ամենամեծ մեղքը տղամարդկանց-ամբողջ հասարակութեան վրայ է ընկնում, որովհետեւ նրանք են այդ դրութիւնը ստեղծողը, նրանք են կանանց ազատութիւնը ճնշողը, նրանց իրաւունքները սահմանափակողը:

Մեր ընտանեկան կեանքը կարօտ է բարեփոխութեան, կարօտ է գիտութեան լոյսի, բայց մենք նրան շրջապատել ենք անթափանցելի քողով, որպէսզի օտարի աչքը ներս չը թափանցէ: «Տունը մարդուս ամրոցն է», ասում է ժողովրդական առածը, իսկ այդ տան տէրը - տղամարդը ամեն կերպ խոյս է տալիս փոփոխութիւններից:

Մեր մէջ մի տեսակ համոզմունք է կազմուեալ, թէ մեր ընտանեկան կեանքը շատ լաւ վիճակի մէջ է, թէ նրա գլխաւոր հիմքը կիներն են եղել և պիտի լինի, ուստի կանանց դրութեան փոփոխումը կարող է քանդել այդ տան «օջախը», կարող է աւերել ընտանեկան երջանկութիւնը:

Այդ երևոյթի գլխաւոր պատճառն այն է, որ մենք արդէն վարժուել ենք հին կարգերին. իսկ երբ մարդ գոհ է գոյութիւն ունեցող պայմաններից, այն ժամանակ շատ դժուար է նրան համոզել, թէ նրանք վնասակար են, թէ նրանցից աւելի լաւերը կան: Նոյն իսկ դժգոհ մարդը աւելի շուտ այդ վատ պայմանները անհատական հանգամանքների կը վերագրէ, քան թէ ընդհանուր չարիքի: Շատերը նոյն իսկ չէին էլ ցանկանայ չարիք պատճառող պայմանները փոխել, վախենալով թէ մի գուցէ նորերը հներից էլ վատթար լինեն:

Ահա այդ հանգամանքները շատ մեծ դեր են խաղում կանանց հարցում: Դրանց ազդեցութեան տակ մենք չենք ուզում հին կարգերը փոխել, նորերը հաստատել, բայց ամենից առաջ մենք աչքի առաջ պիտի ունենանք հետեւեալ տարրական ճշմարտութիւնները:

Մենք ծնում ենք ոչ միայն ապրելու, այլ և զարգանալու, առաջադիմելու համար: Սովորական կենդանիների են նման այն մարդիկ, որոնք կարծում են, թէ միայն գոյութիւն պահպանելով և սերունդ առաջացնելով կատարած կը լինեն իրանց մարդկային պարտականութիւնները: Բայց մարդիկ բարձր են կենդանիներից, նրանց կեանքի նպատակն էլ բարձր պիտի լինի, նրանք միշտ պիտի առաջադիմեն:

Առաջադիմութիւն ասելով պէտք է հասկանալ այն ամենը, ինչ որ նպաստում է մարդկային երջանկութեանը թէ անհատական և թէ հասարակական տեսակէտից:

Արդեօք համապատասխանում է մեր ընտանեկան կեանքը յիշեալ պահանջներին: Ո՛չ: Նա իր ցանցերով ճնշել է կնոջ ազատութիւնը, զրկել է նրան տնտեսական անկախ դրութիւնից: Նա ոչնչով չէ աջակցում կնոջ առաջադիմութեանն ու երջանկութեանը: Ուրեմն անհրաժեշտ է բարեփոխութիւն մտցնել՝ կանանց համար տնտեսական անկախ դրութիւն ստեղծելով:

Այդպիսի դրութիւնը անշուշտ բարեփոխութիւն կը մտցնէ ընտանեկան յարաբերութիւնների մէջ. բայց այդ փոփոխութիւնը օգտակար կը լինի, նա չի փոխի

ամուսնական յարաբերությունները, բացի այն, որ կինն այլևս ամուսնուց տնտեսական կախում չի ունենայ:

Աստղներ կան, թե կինը չէ կարող լաւ մայր լինել, եթէ տնտեսական անկախութեան ձգտի, եթէ ամուսնանալուց յետոյ էլ ուզենաի իր սեփական աշխատանքով նիւթական բարիքներ ձեռք բերել: Բայց դա միանգամայն սխալ է: Մի՞թէ կինն իր ամբողջ ժամանակը գործադրում է մայրական պարտականութիւնների համար: Ի հարկէ՝ ոչ: Ուրեմն ի՞նչ վնաս, եթէ նա ազատ ժամանակը զբաղուի գեղարուեստով, գրականութեամբ, արդիւնագործութեամբ՝ մի խօսքով մի այնպիսի գործով, որը կարող է նիւթական որոշ ապահովութիւն տալ և տղամարդու իշխանութիւնից ազատել:

Չը մոռանանք, որ կան մայրեր, որոնք ուղղակի անկարող են իրանց վրայ վերցնել երեխաների հոգատարութիւնն ու դաստիարակութիւնը: Դրա գլխաւոր պատճառները երկու են:

Առաջինը՝ ամեն մի մայր բնութիւնից չունի այն բոլոր ընդունակութիւնները և ոյժը, որոնք անհրաժեշտ են երեխաներ լաւ խնամելու և մեծացնելու համար:

Երկրորդ՝ ամեն մայր չէ ունենում իր զաւակներին դաստիարակելու համար անհրաժեշտ գիտութիւնը: Ահա այդ հանգամանքներում մանկական պարտէզները կարող են օգնութեան հասնել:

Այդպիսիների համար փրկարար միջոց են մանկական պարտէզները, որոնք զգալի չափով թեթևացնում են մայրական պարտականութիւնները: Այդ հիմնարկութիւնների նպատակն է՝ ցանկալի ուղղութիւն տալ երեխաների բնական հակումներին:

Երեխային այդ բանը երբեք չի վնասի, մայրն էլ ոչինչ չի կորցնի: Ի՞նչ վնաս, եթէ երեխան օրուայ մի մասը անցկացնէ հմուտ ձեռքի հսկողութեան տակ: Ի հարկէ մօր կուրծքը և նրա զգուանքները դարձեալ կը կատարեն իրանց դերը: Իսկ դրանց հետ միասին երեխան օրուայ մի մասը կանցկացնէ լուսաւոր ու մեծ սենեակներում, կը խաղայ խոտերի ու ծաղիկների մէջ, կը մեծանայ բնութեան զրկում, բանիմաց դաստիարակների դէկավարութեամբ: Նա մենակ չի լինի, նրա հետ կը լինեն նաև նրա հասակակից ընկերները: Բոլորին էլ յայտնի է, որ երեխաները սիրում են միայն իրանց հասակակիցների հետ խաղալ, որովհետև միայն այդպիսիների մէջ կարող է հաւասարութիւն թագաւորել: Իսկ ընտանիքի մէջ երեխան չէ կարող այդ տեսակ ընկերներ ունենալ:

Մանկական պարտէզից յետոյ մօր հետ անցկացրած ժամերը ամենաերջանիկ, ամենաքաղցր ժամերը կը լինեն երեխայի համար: Օրերն այդ տեսակ կանոնաւոր անցկացնելը երեխայի հոգու մէջ կը դրօշմէ հաւասարութեան և ընդհանուր շահերի գիտակցութիւնը և կը հեռացնէ ամեն մի եսական զգացմունք, որը զարգանում է, երբ նա միակ երեխան է ընտանիքի մէջ. կամ երբ նրան ճնշում են մեծ եղբայրներն ու քոյրերը:

Ամփոփելով մեր վերև ասածները՝ կը գանք այն եզրակացութեան, որ մայրերը կարող են հրաշքներ գործել, ահագին բարիքներ հասցնել մարդկութեանը, եթէ կանգնած լինեն իրանց կոչման բարձրութեան վրայ, եթէ ունենան գիտութիւն ու տնտեսական անկախութիւն:

III

Հին դարերից սկսած երկու սեռի մեջ բաժանուած աշխատանքի բնական հետևանքը այն է եղել, որ կնոջը բաժին է ընկել տնային գործունեությունը - տնտեսությունը, իսկ տղամարդուն՝ ամբողջ աշխարհը: Այդպիսով մայրական բարդ պարտականություններից յետոյ կնոջ կեանքում մեծ նշանակություն ունի *տնտեսությունը*: Մենք տեսանք, որ կանայք հասարակական աննպաստ պայմանների շնորհիվ չեն նախապատրաստու^մ մայրության համար: Այժմ քննենք և տեսնենք, թե արդեօք նրանք նախապատրաստու^մ են իրանց միւս գլխաւոր պարտականութեան համար:

Մանդառութեան նիւթերը մինչև մարդու բերանը հասնելը՝ շատ անգամ փոխարինութեան սխաւեմի շնորհիւ երկար ճանապարհորդություններ են կատարում, երկրից-երկիր են անցնում: Այդ նիւթերի վերջնական ընտրությունն ու մշակումը կնոջ պարտականությունն է կազմում: Կինն է նրանցից կերակուր պատրաստողը:

Եթէ այդպէս է, եթէ ուտելիք պատրաստելը միայն կնոջ սեփականությունն է կազմում, ապա ուրեմն պէտք է սպասել, որ նա՝ այսպէս ասած՝ խոհարարական գիտությունը լաւ սովորած կը լինի: Սակայն իրականութեան մէջ այդպիսի բան չը կայ: Կանանցից շատերը գաղափար անգամ չ'ունեն ուտելիքի մթերքների լաւ ու վատ յատկությունների մասին: Նրանց շատ հեշտությամբ խաբում են ծախողները՝ լաւի տեղ վատը տալով: Եթէ ամեն մի տնտեսուհի ունենար մասնագիտական հասկացողություն, անշուշտ՝ նա կը նկատեր ու կը հասկանար այն բոլոր խարդախությունները, որ կատարում են խանութպանները՝ կաթի, սուրճի, մրգեղէնների, մսի և այլ նիւթերի վերաբերմամբ: Դրանք այնպիսի խարդախություններ են, որոնք երբեմն մեծամեծ վնասներ են հասցնում մարդկային առողջութեանը:

Խոհարարությունն էլ մի այնպիսի արհեստ է, որ պահանջում է որոշ գիտություն և նախապատրաստություն:

Ճիշտ է, կինը աշխատում է տան մէջ, կերակուր է պատրաստում, բայց այդ բոլորը նա անում է իր «թագաւորի», իր ամուսնու ճաշակին ու պահանջներին բաւարարություն տալու համար: Այդպիսով տղամարդը աւելի երես է առնում, աւելի ազատություն է տալիս իր քմահաճոյքներին: Իսկ կի^նը... Նա պէտք է միշտ խոնարհուի և համբերատար լինի, միշտ պիտի հպատակուի տղամարդու կամքին: Չէ՞ որ նրանից է ստանում իր ապրուստի միջոցները. ուրեմն դրա փոխարէն ստիպուած է ստրկական դրութեան մէջ մնալ: Այդպէս են ներկայ կարգերը, այդպէս է նրան հրամայում հասարակությունը:

Երբ կինը մի որևէ խոհարարական դպրոց է յաճախում, նա այդ անում է միայն այն նպատակով, որ սովորէ թանկագին կերակուրներ պատրաստել, որպէսզի դուր գայ իր մերձաւորին: Բայց այդ դեռ բաւական չէ: Նա պիտի աշխատէ սովորել այնպիսի բաներ, որոնք կը նպաստեն նրա ընտանիքի առողջութեանը: Օրինակ՝ մթերքների որակը, սննդառութեան աստիճանը և այլն: Առողջ հոգին առողջ մարմնի մէջ կը լինի. իսկ մարմնի առողջությունը կախուած է լաւ սնունդից: Ուրեմն դրանից կարելի է եզրակացնել, թէ մարդկութեան համար որքան մեծ նշանակություն ունի կերակուր-սնունդ պատրաստելու հարցը:

Ամենանպատակաւարմարն այն կը լինի, որ խոհարարական արհեստը յանձնենք *յատուկ մասնագէտներին*: Հարկաւոր չէ, որ ամեն կին անպատճառ զբաղուի դրանով: Եթէ նա

ընունդակ չէ, նախապատրաստուած չէ- թող իր ոյժերը գործադրէ այլ ասպարէզում, որտեղ որ աւելի օգտակար կարող է լինել: Բայց դրա համար անհրաժեշտ է քանդել նրա ստրկութեան շղթաները, անհրաժեշտ է ազատութիւն ու իրաւունքների հաւասարութիւն տալ:

-Կինը կերակուր չը պատրաստէ!? անշուշտ կը բացագանչեն շատերը: Ապա էլ ինչո՞ւ է հարկաւոր նա, եթէ այդ էլ չ'անէ...

Այո՛, մինչև այժմ նա միայն կերակուր պատրաստելով է ցոյց տուել իր տնտեսական արժէքը, որովհետև գործելու ուրիշ ասպարէզ չէ ունեցել: Տուէ՛ք նրան ազատութիւն և այն ժամանակ կը համոզուիք, որ կանայք տղամարդկանցից ոչ պակաս օգտակար կարող են լինել գիտութեան ու հասարակական գործունեութեան բոլոր ասպարէզներում:

Եւ մի՞թէ քիչ փաստեր կան այդ ճշմարտութիւնն ապացուցանելու համար: Թերթեցէք պատմութիւնը և դուք կը տեսնէք, թէ քանի-քանի կանայք փառքի պսակներ են ստացել իրանց քաջութեան, հայրենասիրութեան, անձնագոհութեան և այլ բարձր յատկութիւնների համար: Մի՞թէ կանայք չէին Յուդիթը, Եսթերը, Սանդուխտը, Շուշանիկը, Օրլէանի կոյսը և ուրիշ շատերը, որոնց անունները գովասանքով են յիշած պատմութեան մէջ: Սակայն թողէք պատմութիւնը և մտէք այժմեան քաղաքակիրթ երկիրները՝ Ամերիկա, Եւրոպա և այն ժամանակ դուք կը տեսնէք, թէ որքան բազմաթիւ կանայք արդէն գործում են գիտութեան, գրականութեան, գեղարուեստի և այլ ասպարէզներում: Մի՞թէ փոքր է շնորհալի դերասանուհիների, երգչուհիների, կին գրողների, նկարչուհիների և այլ կին գործիչների թիւը:

Այդ բոլոր փաստերը ցոյց են տալիս, որ կանայք բացի մայր ու խոհարարուհի լինելուց՝ կարող են նաև ուրիշ ասպարէզներում օգտակար լինել: Բայց՝ ի հարկէ՝ այդ օգտակարութիւնը տեսնելու համար անհրաժեշտ է փոփոխություն մտցնել մեր կեանքի մէջ՝ սկսելով ընտանեկան շրջանից: Դիմենք օրինակներին:

Եթէ քաղաքներից մէկում շինենք մի մեծ ու յարմար տուն առանձին-առանձին բնակարաններով և ընդհանուր խոհանոցով, որը բոլոր ընտանիքներին ճաշ կը մատակարարէ իրանց սենեակներում, այդ տան մէջ կարգ ու մաքրութիւն պահպանելու համար ամեն մի ընտանիք կարիք չի ունենայ իր սեփական ծառայողներն ունենալու, այլ կը լինեն ընդհանուր ծառաներ բոլորի համար էլ: Այդպիսի բնակարանների օգուտն այն կը լինէր, որ հնարաւոր կը դառնար ամեն տեսակ յարմարութիւններ ունենալու էժան գնով: Տան կից կը լինէր երեխաների համար ձմերային ու ամառային այգիներ, ցերեկուայ մանկանոց հմուտ դեկավարների հսկողութեան տակ: Ամեն մի գործ կը կատարուէր հմուտ մասնագէտների ձեռքով և ի հարկէ աւելի լաւ, քան թէ այժմեան պայմաններում:

Ինչպէս արդէն ասացինք, ամեն մարդ կարող է պահանջել, որ ճաշը իր բնակարանը բերեն, բայց՝ ի հարկէ՝ ամենից յարմարն է ընդհանուր սեղանատանը ճաշել: Եթէ ընտանիքները կարող են առանց անախորժութիւնների միասին լողանալ, թատրոն ու եկեղեցի յաճախել, երաժշտութիւն լսել, ինչո՞ւ չը պիտի կարողանան միասին ճաշել:

Շատերը կարող են առարկել, թէ դրանով կարող է ընտանիքի կապը քայքայուել: Բայց մի՞թէ ծիծաղելի չէ այդպիսի առարկութիւնը: Մի՞թէ միասին ճաշելով պիտի ընտանիքի անդամները իրար հետ կապուեն, իրար սիրեն...

Այդպիսի բնակարանները չափազանց օգտակար կարող են լինել մանաւանդ կանանց համար, որովհետև աշխատանքի խելացի բաժանումը նրանց հնարաւորութիւն կը տա

աւելի քիչ աշխատել, բայց աւելի շատ օգուտ տալ, աւելի հմտութեամբ կատարել յանձնարարուած գործը:

Ներկայումս քսան ընտանիքներում ամենաքիչը քսան կին աշխատում է ճաշ պատրաստելու համար և՛ չը նայելով դրան, դարձեալ անբաւարար է կատարում այդ գործը, մինչդեռ վերնում յիշուած տան մէջ այդ միւսնոյն աշխատանքը կարող են կատարել 4-5 հոգի և աւելի հմուտ կերպով: Այդպիսով ահագին խնայողութիւն է ստացում:

Տնային պարապմունքներից ազատ մնացած կանայք էլ կարող են գործել ուրիշ ասպարէզներում՝ իրանց գիտութեան և ընդունակութիւնների համեմատ:

Բայց կան կարծողներ, թէ մինչև այժմ կնոջ ձեռքում է եղել տնտեսութիւնը՝ կերակուր պատրաստելն ու տան մաքրութեան վրայ հսկելը, սրանից յետոյ էլ այդպէս պիտի շարունակուի:

Զարմանալի է, որ ամենից քիչ գրաւչութիւն ունեցող այս աշխատանքը միմիայն կնոջ պարտականութիւնն է համարում: Ուրեմն կինը, որ համարում է գեղեցիկ ու քնքոյշ արարած, սիրելի ամուսին, յարգելի մայր, շարունակ պիտի կատարէ խոհարարուհու և աղախնի պաշտօնը: Մի թէ անբնական չէ դա:

Այո՛, անբնական է, ուստի և անհրաժեշտ է տալ կանանց ազատութիւն ու տնտեսական անկախութիւն, որպէսզի նրանք էլ տղամարդկանց նման իրանց ընդունակութիւնների ու ցանկութեան համեմատ ընտրեն այս կամ այն մասնագիտութիւնը և կանոնաւոր կերպով նախապատրաստուեն դրա համար:

Հին ժամանակներում մարդիկ բաւականանում էին գլխաւորապէս ընտանեկան յարաբերութիւններով, բայց երբ հետզհետէ առաջ եկան նորանոր պահանջներ, երբ հաղորդակցութեան շնորհիվ հեշտացաւ առևտուրը և զարգացաւ արդիւնագործութիւնը, այն ժամանակ փոխուեցին նոյնպէս անհատական յարաբերութիւնները, և գոյութիւն ստացաւ «հասարակութիւն» ու հասարակական յարաբերութիւնները:

Շատ ժամանակ չէ, ինչ կանայք որպէս անհատներ մասնակցում են այդ հասարակական յարաբերութիւններին, որ մեր քաղաքակրթութեան էական պայմանն է կազմում: Դա ոչ թէ բաւականութիւն է կամ գուարճալիք, այլ մի անհրաժեշտութիւն:

Կանանց համար էլ՝ որպէս անհատների՝ պատահել տղամարդկանց կամ կանանց հետ՝ անկախ ընտանեկան յարաբերութիւններից-ներկայումս պահանջ է դառել: Նա՛նք որպէս հասարակական պահանջ՝ որոշ չափով ստանում է իր բաւարարութիւնը, բայց նրա կանոնաւոր զարգացմանը արգելք են հանդիսանում մի շարք ընտանեկան ու հասարակական սովորութիւններ, որոնց պատճառները պէտք է որոնել տնտեսական-սեռական յարաբերութիւնների մէջ:

Տղամարդկանցից շատերը զանազան պատճառներով ստիպուած են լինում երկար ժամանակով կամ մշտապէս հեռու ապրել իրանց ազգականներից. իսկ սեփական ընտանիք կազմելու համար նրանք ոչ միջոց են ունենում, և ոչ էլ մտածում են: Կանայք էլ հետզհետէ սկսում են առանձին ապրել և մի որոշ ժամանակ անհատական կեանք վարել:

Զանազան կլուբները, հիւրանոցները և կահաւորած սենեակներն են այդ դասակարգի մարդկանց ապաստարանը: Նրանք անկարող լինելով սեփական յարկ կազմել, որ կապուած է մի շարք դժուարութիւնների հետ, ստիպուած են լինում տանել այդ տեսակ հիմնարկութիւնների առողջապահական ու բարոյական աննպաստ պայմանները:

Մենք պետք է հիմնենք ամուսնութիւնից բոլորովին անկախ մարդկային բնակարաններ, որտեղ կը կարողանային այդ տեսակ մարդիկ ազատ ու ապահով կեանք վարել: Այդ բանը միայն այն ժամանակ գլուխ կը գար, եթէ կանայք էլ տնտեսապէս անկախ դրութիւն ունենային, եթէ նրանց վզին չը փաթաթէին միմիայն խոհանոցային ու տնային աշխատանքները: Այդպիսի պայմաններում ամուսնիները կարող էին ամուսնանալ, երբ որ ցանկանային, առանց ճնշելու մէկի կամ միւսի տնտեսական դրութիւնը:

Եթէ կանայք համոզուած լինեն, որ իրանց երջանկութիւնը և խաղաղ կեանքը ապահովուած կը լինի նաև չ'ամուսնանալու դէպքում, այն ժամանակ նրանք կը զգան սեփական ոյժերի գիտակցութիւն, չեն ստորացնի իրանց արժանապատուութիւնը, այսինքն կ'ունենան այնպիսի յատկութիւններ, որոնք անհրաժեշտ են ամեն մի մարդ-արարածի առաջադիմութեան համար:

Մենք բոլորովին անտեղի կերպով վախենում ենք, թէ ներկայ ընտանեական կեանքի բարեփոխութիւնը շատերին հնարաւորութիւն կը տայ ընդ միշտ ամուսնի մնալու: Ո՛չ, դա սխալ կարծիք է: Այդ բարեփոխութիւնը կը մաքրէ ամուսնութիւնը փողոցային-վաճառականական ստոր հաշիւներից և կը դնէ մի այնպիսի հիմքի վրայ, որպիսին է անկաշառ ու անարատ սերը, որը չէ ճանաչում ոչ մի հաշիւ բացի գաղափարական ընկերակցութիւնից:

Ներկայ ընտանեկան-տնտեսական պայմաններում մեր ամենօրեայ յարաբերութիւնները մեր ազգականների կամ ծանօթների հետ շատ սահմանափակ են և կրում են նեղ ընտանեկան բնաւորութիւն: Մի՞թէ կարելի է պահանջել, որ ընտանքի բոլոր անդամները յարգեն միևնոյն ծանօթին կամ հիւրին, կամ ընդհակառակը - ծանօթը, հիւրը-բոլոր անդամներին: Ի հարկէ՝ ոչ: Բայց որքան անախորժութիւններ են առաջանում այդպիսի պահանջներից:

Ընտանեկան ներկայ կեանքի պայմանները փոփոխելով, այսինքն սեռական հիմքը հասարակականի վերածելով, կարելի է առաջ բերել լայն անհատական ինքնուրոյնութիւն:

Մենք հաշտ աչքով ենք նայում, երբ տղամարդիկ այցելում են կլուբներ և ուրիշ ժողովատեղիներ, նոյն իսկ գովաբանում ենք այդպիսիներին, անուանելով ընկերասէր մարդիկ: Բայց ինչո՞ւ ենք դատափետում այն կանանց, որոնք նոյնպիսի ձգտում են ցոյց տալիս, այսինքն ուզում են ընտանեկան յարկից դուրս էլ ժամանակ անցկացնել, ընկերութիւն ունենալ: Մի՞թէ կինն էլ մարդ չէ մարդկային պահանջներով ու ձգտումներով:

Շատերը աշխատում են երեխաներին էլ «տանը պահել», որպէսզի տունը աւելի գրաւիչ դարձնեն, հետևելով հին նախապետական իդէալին՝ թէ ամբողջ աշխարհը ընտանիքների հաւաքածու է, որիշ ոչինչ: Բայց դրանք մոռանում են, թէ անհատներն են, որ կազմում են ընտանիք, հասարակութիւն ու ամբողջ մարդկութիւն, ուրեմն ամենից շատ անհատական ազատութեանը պիտի նպաստել:

Ամեն մի անհատ կարիք է զգում ունենալու իր նմանները. երեխաները մի առանձին հակում են զգում դէպի երեխաները, երիտասարդները-դէպի երիտասարդները, ծերերը-դէպի ծերերը և այլն: Ինչպէս որ անհատը կարիք է զգում մենակութեան, որը նա գտնում է

իր «յարկի» տակ, նոյնպէս էլ նա կարիք է զգում մի այնպիսի տեղի, որտեղ կարողանար, գտնել իր նմաններին, իր գաղափարակիցներին: Ուրիշ խօսքով ասած՝ իւրաքանչիւր անհատ հասարակական լայն յարաբերութիւնների պահանջ է զգում: Տղամարդը ունի հնարաւորութիւն այդ պահանջին բաւարարութիւն տալու, իսկ կինը-ոչ: Հասարակութիւնը նրան ստիպում է փակուած մնալ ընտանեկան յարկի տակ, իր մերձաւորների շրջանում: Ճիշտ է, կանայք էլ կատարում են զանազան այցելութիւններ, հաւաքում են միասին, պատում են իրար, հիւրասիրում են քաղցրաւնիքով ու զանազան կերակուրներով, բայց նրանց մէջ չը կայ սերտ կապ, հաստատուն ծանօթութիւն: Ձեականութիւնն ու կեղծ քաղաքավարութիւնն է այդտեղ գլխաւոր դեր խաղացողը: Բարեբախտաբար աւելի քիչ ձեականութիւն կայ տղամարդկանց յարաբերութիւնների մէջ, որովհետև նրանք աշխատութեան ժամանակ էլ շփում են իրար հետ, որովհետև նրանց յարաբերութիւնների կապը աւելի բնական է, աւելի պինդ:

Կանանց մէջ էլ կարող է առաջ գալ այդպիսի յարաբերութիւն, եթէ նրանք դուրս գան իրանց փակուած վիճակից, եթէ ամբողջ ընտանեկան կեանքը բարեփոխութեան ենթարկուի:

Երկու սեռի երիտասարդներին թոյլատրւում է որոշ չափով ազատ յարաբերութիւն, բայց բացառապէս սեռական հիմքի վրայ դրուած: Ամեն մի կրթուած երիտասարդ կամ օրիորդ անշուշտ անբաւական կը լինի իրերի այդ տեսակ դրութիւնից: Նրանք կուզենային պահպանել իրանց մէջ բնական յարաբերութիւն, սակայն չեն կարողանում դիմանալ հասարակական ճնշմանը:

Երիտասարդների ու օրիորդների կեղծիքը բացւում է մանաւանդ ամուսնական հարցը վճռելուց յետոյ:

Երբ հարսնացուի ընտրութիւնը կատարուած է, էլ ինչո՞ւ ուշադրութիւն դարձնել միւս օրիորդների վրայ, կամ թէ չէ փեսայի ընտրութիւնից յետոյ էլ ինչո՞ւ ընդունել միւս երիտասարդների սիրալիութիւնները:

Պարզ է ուրեմն, որ երիտասարդների ու օրիորդների արտաքին-ժամանակաւոր մտերմութիւնը միայն ամուսնանալու միջոց է: Ոչ ոք չէ կարող ենթադրել, որ կինը ամուսնանալուց յետոյ էլ ջերմ ցանկութիւն կ'ունենայ տեսնուել, բարեկամական յարաբերութիւններ ունենալ ուրիշ տղամարդկանց հետ, կամ տղամարդը-կանանց հետ:

Հասարակութեան «բարձր» կոչուած խաւերում ամուսնութիւնից յետոյ որոշ չափով թոյլատրւում է երկու սեռի մէջ ազատ հասարակական յարաբերութիւն, սակայն այստեղ էլ ձեականութիւնն էլ մեծ դեր խաղում:

Շատ անգամ պատահում է, որ ամուսնութիւնից առաջ գոյութիւն ունեցող մտերմութիւնը անհետանում է մարդու և կնոջ մէջ, շնորհիւ ընտանեկան-տնտեսական յարաբերութիւնների: Նրանք այնքան խորն են թաղւում նիւթական հաշիւների մէջ, որ ժամանակ չեն ունենում առաջուայ նման մտերիմ լինել: Այդ բոլորը խանգարում են տղամարդու և կնոջ աւելի բարձր և մաքուր յարաբերութիւնը:

Տղամարդը համոզուած է, որ իր յաջողութիւնը կանանց շրջանում կախում ունի իր քսակից-փողից, և նա ասեղնա ծախսեր է անում կնոջ քմահաճոյքները կատարելու համար: Այդ բոլորի գլխաւոր պատճառը կնոջ ոչ անկախ տնտեսական դրութիւնն է: Ուրեմն վերջ դնելով այդ դրութեանը, կարելի է նաև այդ չարիքը վերացնել:

Շնորհիվ զանազան մասնագիտական պարապմունքների՝ կնոջ մեջ կըսկսե՛ զարգանալ անհատականությունը, որը և կը թեթևացնե՛ կնոջ ու տղամարդու տնտեսական-սեռական յարաբերությունը-ճնշումը:

IV

Ուշի ուշով նայենք մեր շուրջը և այն ժամանակ կը տեսնենք, որ ցանկալի աշխատանքն արդեն սկսուել է:

Ազատել ամբողջ մարդկության կէսը-իգական սեռը անբնական կերպով առաջացած պայմաններից, տալ նրան միջոց զարգացնելու իր ոյժերը, ստեղծել նոր պայմաններ, որոնք կը փոխեին մարդկային յարաբերությունները, կը զարգացնեին հասարակության ամբողջ կազմը - ահա սա է այն մեծ աշխատանքի նշանաբանը, ահա դրան է ձգտում կանանց շարժումը:

Այդ շարժումը սկսուած է քաղաքակիրթ երկրներում և մեծ արդիւնքներ է տալիս: Մեզանում էլ նշմարւում են նրա նշոյլները, հարկաւոր է միայն զարգացնել նրանց և զարկ տալ ցանկալի հոսանքին:

1870 թ. Միացեալ-Նահանգներում միայն 412 նկարիչ ու քանդակագործ կանայք կային, իսկ այժմ - 19,810: Կին-փաստաբանների թիւը միայն 5-էր, իսկ այժմ - 308: Պետական ծառայութեան մեջ գործող օրիորդների թիւը 415-էր, իսկ այժմ - 15,000:

Անգլիայում և Վայլէսում ծառայող կանանց թիւը եղել է²:

	1861 թ.	1891 թ.
Գրասենեակներում	408	17,859 կին
Քաղաքացիական պաշտօններում	1931	8,546 -
Լուսանկարչուհիներ	168	2469
Տպարաններում	419	4,527 -
Դեղատներում	388	1,340 -
Գրավաճառանոցներում	952	2,240 -

Ի հարկէ այդ բոլորը դեռ իրաւունք չեն տալիս պնդելու, թէ կանայք գերազանցում են տղամարդկանց, կամ նրանց հետ հաւասարուել են: Կարելի է միայն այսքանն ասել, որ ժամանակակից կինը շատ բաներում տարբերւում է հին ժամանակուայ կնոջից:

Ներկայումս կրթուած կինը բացի «կանացիությունից», բացի ֆիզիկական գեղեցկությունից, ունի նաև անհատական որոշ ձգտումներ: Նա այլ ևս չէ բաւականանում միայն «ապրելով», նա ուզում է նաև «գործել»:

Դարաւոր ստրկութիւնը դրել է իր դրոշմը կանանց վրայ, նրանց անշարժութիւնը, փակուած կեանքը և ուրիշից ապրուստի միջոց ստանալու տենչը կաշկանդել են նրանց

² «Handbuch der Frauenbevegung», s. 267-278.

ոյժերը, ամուր պատնեշ են բարձրացրել ազատ գործունեության առաջ: Բայց քաղաքակիրթ երկրներում տնտեսական ու բարոյական պահանջները վերջապես քանդեցին այդ պատնեշը և գործել-աշխատել ստիպեցին կնոջ:

Շատերն աշխատում են միմիայն կարիքից դրդուած, շատերին էլ, ի հարկէ, միայն կարիքը չէ, որ ստիպում է գործունեության ասպարեզը մտնել, այլ գիտակցութիւնը, անկախ դրութիւն ստեղծելու ցանկութիւնը:

Մի՞թե քիչ կան այնպիսի օրիորդներ ու տիկիններ, որոնք միշտ ձգտում են դէպի տնտեսական անկախութիւն, որոնք զգուանքով են վերաբերում հօրից կամ ամուսնուց փող խնդրելուն:

Առաջ կինը շատ մեծ դեր էր կատարում տանը իբրև աշխատաւոր, բայց մեքենաների զարգացումը, որի հետևանքն էր տնային արդիւնագործութեան ոչնչացումը, ժամանակաւորապէս զրկեց նրան տնտեսական գործօն լինելուց: Մակայն այդպիսի դրութիւնը երկար չը տևեց: Կինը մեքենաների յետևից մտաւ գործարանները և նորից կապուեց տնտեսական կեանքի հետ:

Այժմ շատ դժուար է ցոյց տալ մի այնպիսի արդիւնաբերական ճիւղ, որի մէջ կինը մասնակցութիւն չ'ունենար: Բանւորուհի-կանանց թիւը հասնում է Միացեալ Նահանգներում 3 միլլիօնի: Անգլիայում բանւորների թիւը եղել է³:

		Տղամարդ		Կին
1871 թ.	11,593,466, որից	8,270,186	և	3,323,270
1881	11,187,564	7,783,646		3,403,918
1891	12,898,484	8,883,254		4,016,230

Միայն Լօնդոնի գործարաններում ներկայումս աշխատում են մօտ 140,000 բանւորուհիներ:

Առաջ ընտանիքի կին անդամները շատ սերտ կերպով էին կապուած միմիանց հետ. նրանք հաւաքւում էին միասին, կարում էին, աշխատում էին, զրուցում էին, շատ անգամ էլ նրանցից մեծը գիրք էր կարդում՝ իսկ ջահելները լսում ու աշխատում էին:

Իսկ այժմ շատ դժուար է գտնել մի այնպիսի զբաղմունք կամ մի այնպիսի ընթերցանութիւն, որ կարողանար բոլոր անդամներին էլ բաւականութիւն պատճառել:

Միևնոյն ընտանիքի անդամները չունեն այն սերտ-նեղ յարաբերութիւնը, ինչ որ առաջ: Այժմ հասարակութիւնը ազդում է ասէն մի անհատի վրայ, և ամեն մէկն էլ ուզում է ազատ կերպով իր պահանջներին բաւարարութիւն տալ: Այդպիսով զարգանում է անհատական ազատութիւնն ու ինքնուրոյնութիւնը:

Կանանց մէջ այս փոփոխութիւնն աւելի նկատելի է, որովհետև նրանք աւելի շատ են ենթարկուած ընտանեկան նեղ կեանքի ազդեցութեանը:

³ «Die Frau» s. 205.

Շատ կանայք, ցանկանում են ոչ միայն սեփական փող ունենալ, այլ և սեփական աշխատանք: Բայց կան մարդիկ, որոնք հակառակ են կանանց ինքնուրույն աշխատանքին, որոնք ասում են, թե կանայք չը պետք է մրցեն տղամարդկանց հետ, չը պետք է մաքառեն նիւթական կեանքի ուժեղ հոսանքի դէմ:

Այդպիսիները մոռանում են, որ աշխատանքը միայն ապրուստի միջոց չէ: Մոռանում են, որ աշխատանքը ազնւացնում է մարդու և զարգացնում է մարմինն ու հոգին: Երբ կինը շփում է իրական կեանքի հետ, երբ ձեռք է բերում սեփական աշխատանք, այն ժամանակ նա «սեռական էակից» դառնում է իսկական մարդ:

Շատերն էլ աշխատում են համոզել, թե կինը իր վրայ վերցնելով մարդկային ընդհանուր պարտականութիւնների մի մասը, կը կորցնէ իր գրաւչութիւնը, իր կանացիութիւնը:

Ի հարկէ, եթէ կարելի լինէր հաստատել, որ աշխատող կանանց դէմքը ծածկւում է մօրութեամբ, որ նրանց կազմուածքն ու ոսկորները կերպարանափոխւում են, որ նրանք սկսում են բաւական (կոկորդոզ) խօսել և այլն, այն ժամանակ տեղիք կը լինէր երկիւղ կրելու: Բայց փաստերը ցոյց են տալիս, որ կինը աշխատութեան մէջ էլ միևնույն կիներն է մնում: Տարբերութիւնը միայն այն է, որ վերջինս աւելի փորձուած, աւելի խելացի է դառնում և իր աշխատանքի շնորհիւ տնտեսական անկախութիւն է ձեռք բերում:

Կանանց հետաքրքրութիւնը դէպի հասարակական շահերը սկզբում ծաղրով ընդունուեց. իսկ այժմ այդպէս չէ քաղաքակիրթ երկրներում: Օրինակ, Ամերիկայում դժուար է գտնել մի կին, որ չը մասնակցէ մի որևէ հասարակական գործում:

Կանանց ձգտումը՝ կազմակերպել ընկերութիւններ, այս դարի հասարակական ամենանշանաւոր երևոյթներից մէկը պիտի համարել:

Նրանց հիմնած արդիւնագործական, կրթական, կրօնական, ազգասիրական և այլ կազմակերպութիւնները ներկայանում են անհրաժեշտ տարր, մի զօրեղ ոյժ հասարակական գործունէութեան համար:

Այդ կազմակերպութիւնների մեծութեան մասին գաղափար կազմելու համար բաւական է աչքի առաջ ունենալ հետևեալ պերճախօս փաստերը.

Գերմանուհիների "Der Bund deutscher Frauenvereine" անունով⁴ դաշնակցութիւնն ունի 137 մասնաճիւղեր և 70,000 անդամներ: Նրա նպատակն է՝ միացնել այն բոլոր ընկերութիւնները, որոնք այս կամ այն ձևով աշխատում են բարձրացնել կանանց վիճակը՝ տնտեսական, բարոյական, իրաւաբանական և հասարակական բոլոր ասպարեզներում: Չափազանց զգալի, չափազանց ակներև են այդ հսկայական կազմակերպութեան բարիքները գերմանացի կանանց համար: Նոյնանման խոշոր կազմակերպութիւններ կան նաև ուրիշ քաղաքակիրթ երկրներում՝ Ամերիկայում, Անգլիայում, Ֆրանսիայում, Բելգիայում, Շվեյցարիայում, Դանիայում և այլն: Իսկ մեզանում դեռ բազմաթիւ աստղներ կան, թե կինը միայն ընտանիքի բաժինն է, թե նա չը պիտի մասնակցէ հասարակական գործունէութեանը, չը պիտի ձգտէ դէպի անկախ աշխատանք:

Բայց չէ՞ որ կանայք ծնւում են, որպէս հասարակութեան անդամներ և ապրում են այդ միևնույն հասարակութեան մէջ: Ուրեմն ինչո՞ւ հեռու պիտի մնան նրա կեանքից, նրա պահանջներից ու գործերից: Չէ՞ որ կանայք էլ մարդ արարածներ են, ուրեմն ինչո՞ւ չը պետք է աշխատեն իրանց դրութիւնը բարւոքել, իրանց համար անկախ դրութիւն ստեղծել:

⁴ Helene Lange und Gertreid Bäumer: «Nandbuch der Frauenbewegung» I Teil s. 147.

Կար ժամանակ, երբ կանանց համար մատչելի միակ հիմնարկությունը կուսանոցն էր: Կրօնական կազմակերպությունը միակ ապաստարանն էր ամուսնական կեանքից փախչող կանանց համար: Նրանք այնտեղ սովորում էին աշխատել ընդհանուրի համար, օգնել մերձավորին, աղքատին, զգուել անտէր որբին, ձեռք մեկնել ընկածին, մխիթարել թշուառին և այլն և այլն:

Ներկայումս էլ գոյություն ունեն կուսանոցներ, բայց նրանց կշտին գոյություն են ստացել նաև կանացի ուրիշ կազմակերպություններ՝ աւելի կենսունակ, աւելի գործունէայ ու արդիւնաւէտ:

Այժմ քաղաքակիրթ երկիրներում կանանց առաջ բաց են եթէ ոչ բոլոր, գոնէ շատ ասպարէզներ:

Իբրև ապացոյց վերցնենք Գերմանիան⁵. այդտեղ տղամարդկանց հետ համահաւասար չափով ու իրաւունքով գործում են նաև կանայք աղքատախնաման և որբախնամ ընկերությունների մէջ: Այսպէս օրինակ 1902 թ. սկզբում որբերի խնամող կանանց թիւը հասնում էր.

Բերլինում	488-ի
Հանովերում	80-ի
Մանհայմում	75-ի
Կօլմարում	47-ի
Բօննում	80-ի
Բրեմենում	48-ի և այլն:

Տնտեսական պայմանները հետազդեալէ բազմացնում են աշխատանք որոնող մարդկանց թիւը: Կանայք էլ զգալի տոկոս են կազմում այդ թւի մէջ: Ահա հէնց այդ պատճառով նրանք սեփական ջանքերով հիմնել են բազմաթիւ ընկերություններ, որոնց նպատակն է՝ օգնութեան հասնել անգործներին:

Այդ ընկերությունների օգտակարութեան մասին գաղափար կազմելու համար բաւական է յիշել այն փաստը, որ միայն Բերլինի ընկերությունը 1900 թ. ընթացքում 3593 կանանց համար գործ-պաշտօն է գտել: Նոյնքան մեծ է եղել այդ օգնությունը նաև միւս քաղաքներում:

Կանանց գործունէութիւնը աւելի մեծ է կրթական ասպարէզում: Տարեցտարի աւելանում է վարժուհիների թիւը, բազմանում են կրթական գործին նպաստող կանանց ընկերությունները: Անցեալ 1901 թ. այդպիսի ընկերությունների թիւը հասնում էր 57-ի:

Չափազանց ուժեղ հոսանք են սկսել բանուորուհիները: Դրանք ամեն կերպ աշխատում են յետ չը մնալ իրանց բախտակիցներից-բանուորներից, ուստի և օրէցօր բազմացնում են կազմակերպությունների թիւը, հաւատացած լինելով՝ որ միայն հաւաքական ոյժերով կարելի է պաշտպանել ընդհանուր շահերը և հասնել ցանկալի հետևանքի: Կազմակերպուած բանուորուհիների թիւը հասնում էր.

⁵ Eise Lüders: «Stand der deutschen Frauenbewegung im Beginn des Jahres 1902».

1898 թ.	13,481-ի
1899	19,280-ի
1900	22,844-ի

Բանտային կեանքն էլ չէ վրիպել կանանց աչքից: Նրանք ուզեցել են այդ ասպարեզում էլ գցել իրանց լուման, ուստի և եռանդուն ջանքերով ձեռք են բերել մի քանի իրաւունքներ: Ներկայումս գերմանական բանտերից շատերում կան բանտապետի օգնականուհիներ, բանտային վերակացուհիներ և այլ կին ծառայողներ:

Բացի այդ բոլորից Գերմանիայի բազմաթիւ քաղաքներում կանայք հիմնել են յատուկ ընկերութիւններ, որոնց նպատակն է՝ մաքառել անբարոյականութեան-պոռնկութեան դէմ, օգնութիւն ու պաշտպանութիւն ցոյց տալով բախտից հալածուած, նիւթական կարիքների տակ ճնշուած կանանց:

Վերջին ժամանկներս բարձրագոյն կրթութիւնն էլ առանձնապէս գրաւում է գերմանացի կանանց: Նրանց առաջ միանգամայն բաց են տարրական ու միջնակարգ դպրոցները, բայց այդքանը բաւական չը համարելով, նրանք ուզում են բարձրագոյն դպրոցներում էլ ազատ մուտք ունենալ տղամարդկանց հետ համահաւասար: Թէն դեռ շատ տեղերում խէթ աչքով են նայում այդ ձգտման վրայ, թէն դեռ շատ դպրոցների դռներ փակ են կանանց առաջ, բայց այնուամենայնիւ գերմանացի ուսանողուհիների քանակը այժմ բաւական մեծ թիւ է կազմում: Այսպէս օրինակ միայն համալսարանական ուսանողուհիների թիւը եղել է 1902 տարեշրջանում.

Բերլինում	611
Բօննում	105
Հալլէում	89
Բրեսլաւում	76
Լայպցիգում	73
Ֆրայբերգում	53
Վիւրցբուրգում	41
Կեօնինգսբուրգում	38
Ստրասբուրգում	33
Հայդելբերգում	33
Գեօթինգենում	32
Մինխենում	29
Կեօլնում	19
Հեսսենում	18
Րօստոկում	7
Մարբուրգում	6
Էրլանգինում	4
Գրայֆսվալդում	2
Տիւրինգենում	2

Ընդամենը 1270 ուսանողուհի:

Բացի դրանից եղել են ուսանողուհիներ նաև մի քանի մասնագիտական բարձրագույն դպրոցներում:

Այդ բոլորի վրայ աւելացնենք և այն փաստը, որ Բազմաթիւ գերմանուհիներ շնորհալի կերպով գործում են գեղարուեստի, գրականութեան ու գիտութեան ասպարէզներում, այն ժամանակ պատկերը կը լրանայ: Որքան խրատական փաստեր է պարունակում այդ պատկերը հայ կանանցս համար...

V

Հասարակութեան աչքում կնոջ բարոյականութիւնը նրա գոյութեան, նրա «լինել-չը լինելու» հիմքն է համարում: Վա՛յ այն կնոջը, որի բարոյականութիւնն արատաւորուած է: Բայց ինչի՞նչ է կախուած բարոյականութիւնը: Մի՞ թէ նա մի այնպիսի բարեմասնութիւն է, որի վրայ ազդում է գերբնական ոյժը: Ո՛չ: Եթէ ուշի-ուշով քննելու լինենք մեզ շրջապատող կեանքը, այն ժամանակ կը տեսնենք, որ բարոյականութեան հիմքն էլ տնտեսական պայմաններն են: Այս կամ այն անհատի, այս կամ այն ժողովրդի վարմունքը միշտ կախուած է նրա կենցաղից, նրա գոյութեան պայմաններից:

Որսորդական-ռազմական շրջանում ամենալաւ զինուորն ու որսորդը միևնոյն ժամանակ ամենալաւ մարդն էր համարում, որովհետև այդ հմտութիւնից էր կախուած մարդու կենցաղավարութիւնը:

Երկրագործական շրջանում համբերութիւնն ու աշխատասիրութիւնն էր բարձր գնահատում, որովհետև միայն այդ յատկութիւնների շնորհիւ երկրագործը կարող էր սերմանել ու հնձել:

Իսկ երբ առաջ եկան վաճառականութիւնն ու արհեստները, երբ տնտեսական կեանքը հետզհետէ զարգանալով հասաւ ներկայ բարձր աստիճանին, այն ժամանակ բարոյականութեան վրայ ունեցած հայեցակէտն էլ փոխուեց: Բարոյականութեան մասնիկներն էլ բազմացան ու բարդացան:

Ուրեմն թէ անհատական և թէ հասարակական բարոյականութեան ղեկավարը շրջապատող պայմաններն են: Փոխեցէ՛ք այդ պայմանները - կը փոխուի նաև բարոյականութիւնը: Կանայք շատ անգամ անբարոյականութեան գիրկն են ընկնում - պոռնիկ են դառնում: Բայց փոխեցէ՛ք նրանց դաստիարակութիւնն ու շրջապատող սօցիալական պայմանները, տուէ՛ք տնտեսական անկախութիւն, և այն ժամանակ այլևս պոռնկութիւն չի լինի:

Կինը-կուսիսնձոր է, կինը-չարիքների աղբիւր է, կինը թոյլ արարած է, ասում են շատերը. և այդ կարծիքը երբեմն ճիշտ է դուրս գալիս: Բայց ո՞վ է մեղաւորը: Ինքը - կի՞նը: Ո՛չ: Տիրող տնտեսական սեռական կարգերն են այդ ամենի բուն պատճառը:

Մենք կնոջ մէջ խեղդել ենք առաջադիմութեան ու զարգացման համար անհրաժեշտ ձգտումները և դրա փոխարէն նրա սրտում դրել ենք կեղծիք ու շողոքորթութեան սերմեր: Մեղաւո՞ր է դրանում կինը: Ո՛չ:

Մենք գովասանքի ու յանդիմանութեան, պարգևի ու պատժի օրէնքների ու սովորութիւնների միջոցով տղամարդու մէջ զարգացրել ենք հասարակական մի շարք օգտակար յատկութիւններ, իսկ կնոջ մէջ ընդհակառակը- ճնշել ենք: Այդ բոլորից յետոյ իրաւունք ունենք մեղադրելու կնոջը, թէ նա յետ է մնացել տղամարդուց, թէ շատ բաներում տարբերում է նրանից: Ի հարկէ ո՛չ:

Մենք մեր կարգերով, մեր դաստիարակութեան սիստեմով տղամարդուն դարձրել ենք անվախ, համարձակ, ազատ, հաստատակամ, իսկ կնոջը- վախկոտ, կասկածոտ, ստրուկ ու թուլական: Այդ բանում մեղաւոր է կինը: Ո՛չ:

Մենք ամեն կերպ ճնշել ենք կնոջ ազատութիւնը, խեղդել ենք նրա ինքնուրոյնութիւնը, բայց միևնոյն ժամանակ գանգատում ենք, թէ նա տղամարդու հետ հաւասար չափով չէ կարող գործել, ցանկալի արդիւնքի չէ կարող հասնել: Մի՞թէ անտրամաբանաօրէն չէ դա:

Երբ մէկը ծառայ է մտնում մէկ ուրիշի մօտ-նա որոշ չափով կորցնում է իր ինքնուրոյնութիւնը, որովհետև իր կամքն ու ժամանակը կարող է գործածել միայն տիրոջ կամքի թելադրութեամբ: Այդպիսի պայմաններում որոշ չափով թուլանում է նրա կամքը, սահմանափակւում է ազատ մտածողութիւնը: Ուրիշ խօսքով ասած՝ նրա մէջ զարգանում են ստրկական հակումները:

Այդ միևնոյնը կարելի է ասել նաև կանանց վերաբերմամբ, միայն աւելի խիստ չափով: Նրանք այդպիսի ստրկական պայմաններում են եղել ո՛չ թէ ամիսների ու տարիների, այլ ամբողջ դարերի ընթացքում: Կանայք միշտ տղամարդկանց իշխանութեան տակ են եղել, նրանց սահմանած օրէնքներին ու կարգերին են հպատակուել, նրանց պահանջների ու քմահաճոյքների թելադրութեամբ են շարժուել, որովհետև այդպէս են ստիպել տնտեսական-սեռական յարաբերութիւնները:

Այո՛, կինը մի քանի խնդիրներում յետ է մնացել տղամարդուց, բայց այդտեղ մեղաւորը տնտեսական պայմաններն են: Դրէ՛ք տղամարդուն էլ միևնոյն պայմանների մէջ, - և հետևանքը նոյնը կը լինի:

Վերնում մենք տեսանք, թէ կինը որքան մեծ դեր կարող է խաղալ իբրև մայր, իբրև հասարակութեան ու ընտանիքի անդամ, եթէ նա ունենայ իրաւունքներ:

Սակայն այդ իրաւունքները ձեռք բերելու համար նա ամենից առաջ տնտեսական անկախութեան պիտի ձգտէ, տնտեսական պայմանները փոխել պիտի աշխատէ: Այդ է պահանջում բնական օրէնքը, այդ է անհրաժեշտ երկու սեռերի ներդաշնակ երջանկութեան համար:

Կանայք, եթէ ուզում էք ջախջախել ձեր դարաւոր ստրկութեան շղթան, եթէ ուզում էք կանգնել ձեր կոչման բարձրութեան վրայ՝ լինել ազատ մարդ ու ազնիւ մայր-աշխատեցէ՛ք, սովորեցէ՛ք սեփական քրտինքով ապրուստ ձեռք բերել:

Աշխատեցէ՛ք, որովհետև միայն աշխատանքն է ազնուացնում մարդու մարմինն ու հոգին, միայն նա է ձեր փրկութեան, ձեր ազատութեան ու բարօրութեան իսկական հիմքը:

Աշխատեցէ՛ք:

Տիկին ՀՐԱՆՈՅՇ